

Lyuk a fejben: A lobotómia szörnyű története*

Bevezető: Frances Farmer (1913-1970) alakja végérvényesen összeforrt a lobotómiával. Neve ott van a leghírhedtebb, de a leggyönyörűbb színésznők között is, akik valaha betették a lábukat Hollywoodba. Személyisége és mentális betegsége miatt képtelen volt alkalmazkodni a rendszerhez - a tehetség pedig önmagában ritkán elég az érvényesüléshez. *Ahhoz viszont bőven, hogy a pszichiátria rendszere bekebelezze, megrágja és kiköpje.* Az 1982-es Frances című film nagy siker lett. Frances Farmer a filmvilág egyik leggyönyörűbb és legellentmondásosabb színésznője volt. Valaha a legtehetségesebb sztárnak tartották: a nagyhatalmú rendező-producer Cecill B. DeMille 1936 legnagyobb sikerű filmes felfedezésének titulálta őt, Howard Hawks, a Rio Bravo és a Párducbébi rendezője pedig a legjobb színésznőnek nevezte, akivel valaha együtt dolgozott. Frances Farmer hányattatott élete több pontján is címlapokra került: először a gimnáziumban egy írása miatt, majd a főiskolán egy utazása apropóján - végül pedig színésznőként szinte naponta. Állandó botrányok kísérték és képtelen volt alkalmazkodni a hollywoodi stúdiórendszerhez. Ma mégsem ezek miatt emlékszünk rá, hanem a halála után évekkel megjelent, róla szóló könyv miatt, ami egészen elképesztő dolgokat állít Farmer pszichiátriai kezeléséről - ezek közül a leghíresebb, hogy lobotómiát hajtottak végre rajta. 1943-ban vagy 1944-ben a kaliforniai Kimball Szanatóriumban 9 hónapig tartották fogva. Anyját jelölték ki gondnokául, aki messzemenően behelyezkedett ebbe a -számára igen szimpatikus- pozícióba. 1944-ben beutaltatta Farmert a Western State Kórházba, ahol 3 hónapot töltött, majd ugyanott 1945 és 1950 között tartották fogva. Itt állítása szerint megerőszakolták, sőt az ápolók áruba is bocsátották, ami előtt lekötözték, patkányok rágcsálták és saját ürülékével szennyezett ételt kapott, párnázott (gumi) szobában tartották, láncra verték, kényszerzubbonyt adtak rá, leszíjazzták és félig megfojtották a jeges fürdőben.

Az 1900-as évek közepén több tízezer lobotómiát végeztek világszerte. Az eljárás az agy elülső lebenyével való kapcsolat megszakítását tűzte ki célul, a mentális betegségek tüneteinek kezelésére – vagy éppen a betegek könnyebb (*ez fontos szempont, kevésbé munkás*) kezelésének elősegítésére. Ezt olyan technikákkal érték el, mint az alkohol közvetlenül az agyba való befecskendezése, vagy a jégcsákány szemgödörbe való kalapálása, beütése. Most minderre rémülten nézünk – de honnan jött, hogyan lett belőle orvosi "gyógymód", és mit tett mindez a lobotómián átesett betegekkel, általában belegegyezésük nélkül? A modern pszichosebészet Gottlieb Burckhardthoz, egy svájci pszichiáterhez köthető, ő volt az egyik első, aki 1888-ban próbálkozott „modern” pszichosebészettel szkizofrén betegeken. Bár nem volt sebészi képzettsége, úgy döntött, hogy a fokális agykéreg kimetszésének nevezett eljárással, eltávolítja páciense agyának egy részét. Hat személynek volt ilyen nyitott agyműtete. Egyikük öt nappal később komplikációkba halt bele, egy másik pedig később öngyilkos lett. Mások epilepsziát és gyengeséget tapasztaltak, és nem tudtak írni vagy beszélni (szenzoros afázia). A műtétet három betegnél „sikeresnek” tekintették, akiket az eljárás után „csendesnek” minősítettek. Burckhardt eredményei megdöbbenették és elborzasztották a tudományos közösséget és a pszichosebészettel kapcsolatos elképzeléseit - bár nem sokáig- félretették. A pszichosebészet következő jól ismert alanyai a Becky és Lucy nevű csimpánzok voltak. 1935-ben John Fulton és Carlyle Jacobsen idegtudósok jelentést nyújtottak be, a majmok homloklebenyének elülső részeinek eltávolításáról. A csimpánzok általában feldühödnek, ha az adott feladatot nem tudják elvégezni, de a műtét után nem ez történt, a csimpánzok nyugodtnak és boldognak tűntek. Ez a sorsdöntő előadás inspirálta azt az embert (*ha lehet ezt a kifejezést használni*), aki Nobel-díjat kapott a modern lobotómia fejlesztéséért (amit sokak szerint vissza kellene venni). Ki találta fel a lobotómiát? António Egas Moniz, a portugál neurológus, aki ihletet merített Burckhardt, Fulman és Jacobsen munkáiból. Ugyanabban az évben, amikor bemutatták a csimpánzos eredményeket, elvégezte az első lobotómiát egy betegen. Abban az időben az eljárást leukotómiának nevezték. "Úgy döntöttem, hogy elvágom az aktív idegsejtek összekötő rostjait" - írta Moniz. Ezt úgy tette, hogy két lyukat fúrt páciense koponyájába, majd etanolt fecskendezett a homloklebenyének fehérállományába. Ez szklerotizáló szerként hatott, ami irritációt és visszafordíthatatlan sérülést okoz az erekben, ami rostos szövetek kialakulását és az ér „eltűnését” okozza. Ez tönkretette a kapcsolatot a homloklebeny és az agy többi része között. Moniz és kollégája, Almeida Lima idegsebész végezték el ezt az eljárást egy lisszaboni kórház páciensein. Később ehelyett sebészi megközelítést alkalmaztak, és kifejlesztettek egy leukotómiának nevezett eszközt, amely dróthurokkal feldarabolta a fehérállomány „elváltozásait”. Az eredményeket ígéretesnek tartották, és Moniz 1949-ben megkapta az élettani és orvosi Nobel-díjat. Az Egyesült Államokban Moniz kutatópartnere, Walter Freeman pszichiáter átvette ezeket az eredményeket és „sprintelt velük”. James Watts idegsebész társaságában, 1936-ban elvégezte Amerika első lobotómiáját egy kansasi háziasszonyon. Watts és Freeman később úgy módosította Moniz eredeti technikáját, hogy csak egy apró lyukat fúrtak a járomívbe, hogy a sebészeti műszert belenyomhassák az agyba. Az évek múlásával azonban Freeman egyre vakmerőbbé vált technikáival. 1945-ben

feltalálta a transzorbitális lobotómiát, ahol egy orbitoclast nevű jégcsákány-szerű műszert kalapáltak a páciens szemüregébe. Ebből az eljárásból származik a „jégcsákány lobotómia” kifejezés. Freeman néha betegek fényképeit használta a lobotómiák előnyeinek „bizonyítékaként”. Az egyik fotósorozaton az egyik kép felirata „1942. március 23. a beavatkozás előtt: „állandóan harcoló... a legaljasabb nő.” A következő fénykép felirata „1942. április 4., tizenegy nappal a lobotómia után: „sokat vihog.” Freeman végül az országot járta „lobotomobiljával”, és naponta 25 lobotómiát hajtott végre. Elhagyta idegsebészeti képzettségű kollégáját, egyedül ment. Megtagadta a sebészeti kesztyűk használatát, valamint a műtőjében a higiénának minden látszatát -állítólag a műtét során rágógumizott, nem sterilizálta a kezét, és még a szállodai szobákban is operált-. Kedvenc trükkje az volt, hogy sokkolási taktikaként egyszerre verte a műszereket a páciens mindkét szemébe. Nem meglepő módon Freeman 1967-ben megölt egy páciens, aki lobotómia után agyvérzésben halt meg, majd Freeman eltiltották a műtétektől. A legjelentősebb lobotómiás beteg Rosemary Kennedy, John F. Kennedy volt amerikai elnök nővére. Születése közben egy nővér tartotta bent két órán keresztül a szülőcsatornában oxigénhiányt okozva. Rosemary a továbbiakban tanulási nehézségeket tapasztalt. A húszas éve elején ingerlékenynek és lázadónak írták le, apja pedig nem mástól kért tanácsot, mint Freeman-tól és Wattstól. 23 évesen apja engedélyezte a lobotómiát. Ahogy Lyz Lenz írta: „Az orvosok verseket szavaltattak műtét közben – amikor elhallgatott, tudták, hogy az eljárás befejeződött.” Az eljárás során Rosemary maradandó testi és szellemi fogyatékoságot szenvedett el, és teljesen képtelen volt önálló életre. 86 éves korában hunyt el. Hogyan hatott a lobotómia a betegekre? A lobotómia népszerűsége úgy tűnik, nem a betegek életminőségének javítására irányuló törekvésből, hanem a túlzóult mentális egészségügyi intézményekből fakadó kétségbeesésből fakad. A lobotómiák olcsó és hosszú távú módszert kínáltak az „elhelyezetlen” betegek ellenőrzésére, csökkentve ezzel ellátásuk költségeit és erőfeszítésbe sem kerültek. Ez azonban leírhatatlan hatással járt a betegekre (vagy áldozatokra), egészen a halálig. Egy páciens, akinél 1974-ben lobotómiát hajtottak végre az Egyesült Királyságban, azt mondta a Guardiannek, hogy „olyan érzés volt, mintha egy seprűnyelet nyomtak volna az agyamba és a fejem széthasad.” A valaha volt legfiatalabb lobotómiás beteg -nevezetesen Freeman másik páciense- a 12 éves Howard Dully volt. Szerencsére túlélte, de a Guardiannek nyilatkozva megjegyezte: „Olyan voltam, mint egy zombi. Nem tudtam, mit tett Freeman. Gyakori szemfertőzéseit annak tulajdonította, hogy könnycsatornáit „megsemmisítette” a transzorbitális lobotómia. A British Medical Journal 1996-os jelentése részletesen leírja, hogy a norvég egészségügyi kormányzat anyagilag kompenzált minden olyan embert, aki valaha is lobotómián esett át Norvégiában. A kormány felismerte a lobotómiák hosszú távú hatásait, „amelyek közé tartozik az értelmi károsodás, a gátlástalanság, az epilepszia, az apátia, az inkontinencia és az elhízás.” Henry Marsh idegsebész a BBC-nek kifejtette: „Ha látná a páciens a műtét után, úgy tűnik, minden rendben van. Sétálnak, beszélgetnek és köszönetet mondtak az orvosnak. Az, hogy teljesen tönkrementek, mint szociális emberi lények, valószínűleg nem számított.” Az egyik lobotómiás beteg édesanyja azt mondta: "ő a lányom, de mégis teljesen más ember lett. Testben velem van, de a lelke valamilyen módon elveszett." A lobotómiák végül abbamaradtak (*valóban?*) az olyan gyógyszerek térnyerésével, mint a thiorazin, amelyek műtéti beavatkozás nélkül uralhatják a betegeket. A Szovjetunió 1950-ben betiltotta a lobotómiát, de ez a gyakorlat az 1980-as években is folytatódott a világ más részein, például Franciaországban és Skandináviában. Vannak azonban újabb dokumentált esetek. Lena Zavaroni skót énekesnő, akinél depressziót és étvágytalanságot diagnosztizáltak, 1999 szeptemberében a lobotómia mellett döntött, de egy hónappal később tüdőgyulladásban meghalt. Azonban olyan esetekben, amikor az összes többi kezelési lehetőség nem vált be és a beteg tájékozott beleegyezését adja, pszichosebészeti néven folytatódik a mentális zavarok kezelésére szolgáló agysebészet. Ezek a műtétek ritkák, 2015 és 2016 között csak négyre került sor az Egyesült Királyságban (*bálásak vagyunk*). Az elülső cingulotómiának nevezett eljárás során az elülső cinguláris kéreg szövetét hóvel vagy elektromos árammal megsemmisítik. Ez segíthet a krónikus fájdalom és az obszesszív-kompulzív zavar (OCD) tüneteinek kezelésében. Egy másik elülső capsulotomia nevű eljárás hasonló és csökkentheti az OCD-tüneteket, de ez az elülső lebenyt célozza, a talamusz közelében. A subcaudatus tractotomia elpusztítja a nucleus caudatus egy részét és kezelhetik vele a depressziót, a szorongást és az OCD-t. Leukotómiákra még mindig kerül sor, a szubcaudatus traktotómia és az elülső cingulotómia kombinációjának tekintik és limbikus leukotómiának nevezik, amelyet OCD és súlyos depressziós rendellenességek kezelésére használnak. Valójában Gottlieb Burckhardt eredeti eljárása a mai napig él. A fokális kérgi reszekciót ma már leginkább a sérült agyszövet eltávolítására használják, amely rohamokat okozhat gyermekeknél.

Magyarországi alkalmazása: Magyarországon sok száz lobotómia műtétet végeztek az 1940-es évektől kezdődően folyamatosan, egészen 1978-ig, bár egyre kisebb számban. Sajátságos, hogy például a Szovjetunióban 1950-ben betiltották, pedig a Szerbszkij Intézet ténykedése igazán jellemző volt a rendszerre. A Szerbszkij Intézet arról vált hírhedtté, hogy a szovjet rendszerben a másként gondolkodóknál gyakran „elmebetegséget állapítottak meg” és ők általában ide kerültek (időnként ma is). Az Intézet 1921-ben nyílt meg és a nevét Vlagyimir Szerbszkij-ről kapta. Az intézet egyik fő megfogalmazott célja az igazságügyi pszichiátria, amit végez is, de még ma is kerülnek ide „nem kellően viselkedő” emberek.

****** Az ötvenes években a lobotómia majdnem teljesen eltűnt a pszichiátria eszköztárából. Ennek oka részben az, hogy ekkor váltak elérhetővé az első antipszichotikumok, amelyek sebészi beavatkozás nélkül is jelentős javulást eredményeztek a pszichotikus betegeknél. A lobotómia visszahúzódásának másik oka az volt, hogy jelentős mellékhatásai (epilepszia, részleges bénulások, komoly érzelmi és intellektuális leépülés, motivációhiány stb.) miatt, rendkívüli módon megosztotta a pszichiátereket. Sokan ugyanis etikai okokból nem tartották elfogadhatónak, hogy a pszichiátriai beteg relatíve enyhe tüneteit, a sebészi eljárás révén, egy organikus pszichoszindróma súlyos tüneteire cseréljék fel. Ma sokan vélekednek úgy, hogy a lobotómia a pszichés zavarok kezelésének legembertelenebb módja volt. Egas Moniz 1949-ben odaítélt Nobel-díját ezért ma a meg nem érdemelt Nobel-díjak iskolapéldájaként szokták említeni.

***** Az FLScience egy egyesült királyság-beli tudományos webhely, amely a LabX Media Group, egy kanadai székhelyű vállalat része, amelynek székhelye: LabX Media Group, Midland, ON, Kanada, külföldi irodákkal az Egyesült Királyságban: IFLScience Limited, Woodview Bull Lane, Industrial Estate Sudbury. Írta: Francesca Benson szerkesztő és újságíró.

****Prof. Kovács József**

Helyenként közbeszólt (dőlt betűk), illetve fordította: Radó Iván

2022. május